

Замкові комплекси Тернопільщини є також важливим свідченням впливу європейської оборонної архітектури на локальні традиції. Вони демонструють, як українські землі були включені у широкий культурний та політичний контекст Центрально-Східної Європи, як військові технології, інженерні рішення та архітектурні форми адаптувалися до місцевого рельєфу, історичних умов і соціальних потреб. Завдяки цьому фортифікації регіону виступають видимими маркерами того, що українська історія не була ізольованою, а розвивалася у взаємодії з європейськими культурними процесами, зберігаючи водночас власну традицію та ідентичність.

Таким чином, їхнє збереження і повернення у культурний обіг є не лише питанням реставрації матеріальної спадщини, але й актом відновлення історичної суб'єктності. Відновлена фортеця — це не тільки відновлена будівля; це повернення голосу громади, що проживає на цій землі, і відновлення пам'яті про себе через простір. Саме тому ревіталізація та осмислене включення замків у сучасне культурне середовище є необхідною умовою збереження історичної ідентичності регіону і всього українського народу.

Микола Проців (Бережани)

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА БЕРЕЖАНСЬКОМУ ЦВИНТАРІ

Я досить часто буваю на цвинтарі, відвідуючи могили рідних, друзів і знайомих, згадуючи їх в молитві.

З кожним роком їх на цвинтарі все більше і більше...

Віднедавна я почав проводити тут екскурсії.

Так! Як би це незвично звучить, але цвинтар теж можна, варто і треба (!) показувати.

Про цвинтар треба розповідати.

Про людей, які лежать на ньому. Про тих, хто їх туди «положив».

Про сакральні скульптури різних часів і про варварів, які їх нищать...

Про пам'ять: живі квіти, запалені свічки, доглянуті могили...

Про безпам'ятство: похилені хрести, зарослі могили, вицвілі пластмасові квіти і вінки...

Про нездійсненні мрії та нереалізовані плани мертвих і про байдужість і черствість живих...

Про вину НАРОДУ і ВЛАДИ...

«Бурхливим є Море Байдужості», писав Станіслав Єжи Лец – поет, філософ, письменник-сатирик.

Бережанський християнський цвинтар цікавий як місце поховання знаних і по-справжньому історичних особистостей, чия діяльність мала вплив на різноманітні обставини політичних відносин XIX – поч. XX ст. Заснований в 1784 р. Тут поховані учасники різних війн: Австро-пруської війни (1866), Першої світової війни, українсько-польської (1918–1920), II Світової війни, війни в Афганістані, сучасної російсько-української війни.

Серед пам'ятників військовикам – пам'ятник героям-солдатам австрійської армії, що походили з Бережан, які загинули під Садовою у битві Австро-пруської війни, яка відбулася 3 липня 1866 р. Автор – відомий львівський скульптор Генрик Пер'є.

Урочистості відкриття пам'ятника на честь офіцерів і солдатів 55-го піхотного полку відбулися в Бережанах на площі перед костелом 3 липня 1895 р. Окрім офіцерів 55-го полку, участь взяли, зокрема, бережанське духовенство, представники влади, делегації офіцерів полків драгунів № 9 і 10, міська рада на чолі з бурмістром майором Йозефом Гартлером, чисельно

зібрана громадськість. Для вшанування полеглих колег також прибуло близько 300 ветеранів полку, груди яких були увінчані військовими нагородами.

Пам'ятник роботи львівського майстра Генріка Пер'є представляв собою конструкцію заввишки майже 6 метрів, яка складалася із шестикутної кам'яної піраміди, що вивершувалася двоголовим цісарським орлом. На фронтівій стороні зображено вирізьблений лавровий вінець з датою 1866 посередині. Під ним – хрест, обвитий лавровим віттям і напис латиною: «*Dulce et decorum est pro patria mori!*», що в перекладі – «Солодко і почесно помирати за Батьківщину!». На трьох сторонах цокольної частини виписано польською, українською і німецькою мовами слова:

ПОТОМКИ!

ЧТІТЬ ПАМ'ЯТЬ ХОРОБРИХ МУЖІВ

КОТРИХ НАГАДУЄ ВАМ ОТСЕЙ КАМІНЬ!

ВОНИ ПОЛЯГЛИ ЗА ЦІСАРЯ І ВІТЧИНУ!

3 липня 1895 Корпус офіцерський ц і к 55 пулку піхоти.

На інших сторонах постаменту вирізьблені прізвища полеглих офіцерів і солдатів. Внизу є фірмовий знак автора «*H. PERIER IN LEMBERG.*».

Пам'ятник був частково знищений в 1940-х рр. за часів радянської окупації – двоголовий цісарський орел був скинутий з піраміди та розбитий. Зараз цей пам'ятник без орла знаходиться на міському цвинтарі.

Меморіал австрійських військ вшановує пам'ять загиблих під час різноманітних воєнних кампаній упродовж 1914–1916 рр. На кам'яному хресті висічено напис: «*Dulce et decorum est pro patria mori.*» Саме тут, на Австрійському цвинтарі, у 2006 р. споруджено меморіал Українським січовим стрільцям, які полягли за волю України на горі Лисоні в 1915–1916 рр. Поруч могила зі скромним дерев'яним хрестом, в якій у 2018 р. з належними військовими почеснями перепоховали останки 70 учасників боїв на Лисоні, які були виявлені у 2017 р. при розробці кам'яного кар'єру.

Меморіальне поховання польських солдатів 1918–1920 рр. відзначено великим пам'ятником, встановленим у 1932 р. На стелі – напис: «*Bohaterem walki o Polsku 1918–1920.*» Цьогоріч польські реставратори провели поновлювальні роботи.

Українські герої увіковічені Меморіалом борцям за волю України (ОУН-УПА) з високим хрестом і обсадженим кущами калини. Саме тут відбуваються різні патріотичні поминальні заходи.

Стрелець з Бережан Гриць Пришляк, військовий командант Бережанського повіту, полковник УГА, лікар Осип Ковшевич – представники Січового стрілецтва. Пам'ятник на могилі Ковшевича встановлено майже 100 років тому. Почесний громадянин міста Бережани Осип Ковшевич на початку ХХ ст. придбав для громади будинок, пам'ятна таблиця на якому свідчить про те, що:

«У 1908–1939 рр. у цьому будинку знаходився Бережанський повітовий осередок Українського педагогічного товариства «Рідна Школа».

У 1922–1939 рр. тут функціонувала Українська приватна 7-річна школа імені Митрополита Андрея Шептицького».

До австрійських і польських могил належать поодинокі поховання солдатів і офіцерів 55-го цісарсько-королівського полку, 51 полку піхоти Польського війська, інших військових формувань. Серед них: могила відставного майора Костянтина Матчинського, підполковника Судового корпусу Війська Польського Романа Блашкевича.

Є на цвинтарі і німецькі поховання військовиків Першої та Другої Світових воєн, окремі могили, зокрема, старшого лейтенанта 55-го полку Отто Крінера.

Радянський період історії представлений двома «братськими могилами». Одна з них в 1970-х рр. перенесена з площі Ринок. Три роки тому фігуру «невідомого солдата» на ній замінено на хрест. Поруч з польським меморіалом «Bohaterem walki o Polsku 1918–1920» є поховання бійців Червоної армії, які загинули за визволення Бережан у часі II Світової війни. Є окремі могили інших учасників Другої світової війни: льотчика Олександра Браїлка, підполковника Петра Тонкіна, лейтенанта Петра Сосенка. Поруч могила оперуповноваженого НКВС Віктора Стороженка, вбитого українськими повстанцями у 1959 р.

На цвинтарі поховані учасники війни в Афганістані: старший лейтенант Ігор Захарків та підполковник Гусарець.

Герої новітньої російсько-української війни мають окреме місце поховання. Першим тут отримав свій вічний спочинок Олександр Філь, який загинув у 1914 р. Зараз на могилах героїв встановлюються нові пам'ятники.

Роман Федорів у передмові до книжки Осипа Турянського «Поza межами болю» (1989) писав : «Я заздрю братам полякам. Майже щодня на Личаківському кладовищі можна побачити групи польських туристів, які, заглядаючи в старі довідники путівники, розшукують могили своїх письменників, громадських і політичних діячів, учених, митців, учасників повстань за незалежність Польщі і навіть монастирські склепи гробниць, де спочивають, як написано на одному з хрестів, «носії польського духу», і кожному кладуть або свічку, або квітку, або жменю польської землі.

Це вияв пошанування своєї історії. Це вияв людської пам'яті, пам'ять мертвим не потрібна, вона потрібна живим, потрібна нації: народ без історичної пам'яті сліпий у своєму прямуванні до майбутнього.

А, хіба ми цього не знаємо? А проте, наприклад, буваючи у славному Бресті, шукаємо могилу Олекси Стороженка? А хто, коли у Празі розшукував могилу Олександра Олесея, а в Софії – Михайла Драгоманова? А хіба не заростає народна стежка до могили сибірського страдальця Павла Грабовського?

Чуєте! Забуті могили – це карби на нашій совісті. Забуті могили – це збіднілі душі...».

Військові поховання на Бережанському цвинтарі потребують локалізації, вивчення, каталогізації. Результатом такого дослідження міг би стати каталог військових поховань в паперовому чи електронному вигляді, карта-схема цвинтаря з місцями їх розташування. Особливої уваги потребують поховання український героїв. Місця пам'яті українців мають виглядати належним чином. Цього вимагає не тільки Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу», але й наші національні традиції пошанування своїх героїв.

Станіслав Ядловський (Тернопіль)

МІЖВОЄННА ПЕРІОДИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛИЧИНІ

Міжвоєнний період став важливим етапом у розвитку пам'яткоохоронної справи на українських землях, що опинилися у складі Другої Речі Посполитої. Після Першої світової війни Галичина переживала глибокі політичні та соціальні зміни, які безпосередньо впливали на долю культурної спадщини.